

پرتو عکس

دکتر نذیر محمد بنی هاشمی

سرشناسه: بنی هاشمی، محمد، ۱۳۳۹
عنوان و پدیدآور: پرتو عدل / سید محمد بنی هاشمی.
مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۳۶۸ ص.
شابک: ۴-۵۲۱-۵۳۹-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیبا.
موضوع: عدل الهی، قضا و قدر.
رده‌بندی کنگره: ۴ پ ۸۷ ب / ۳ / ۲۱۹ BP
رده‌بندی دیویی: ۴۲ / ۲۹۷
شماره کتابخانه ملی: ۴۰۶۴۵۰۴

شابک ۴-۵۲۱-۵۳۹-۹۶۴-۹۷۸ - ۴-۵۲۱-۵۳۹-۹۶۴-۹۷۸ ISBN 978-964-531-521-4

پرتو عدل

مؤلف: دکتر سید محمد بنی هاشمی

ناشر: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۴

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: بهمن

تهران، خیابان مجاهدین، چهارراه آپسردار، ساختمان پزشکان، واحد ۹ تلفن و فاکس: ۷۷۵۲۱۸۳۶ (۶ خط)

وب سایت: <http://www.monir.com>

پست الکترونیک: info@monir.com

در صورت تمایل برای اطلاع از کتاب‌های جدید این مرکز شماری همراه خود را به ۰۹۳۵۷۵۲۱۸۳۶ پیامک فرمایید.

فهرست مطالب

۲۱	پیش‌گفتار
۲۳	مقدمه
۲۳	اصل توحید
۲۴	اصل عدل
۲۵	مَثَهم نکردن خدای متعال
۲۶	اساس دین بودن توحید و عدل
۲۷	تفکیک عالم تکوین از عالم تشریع
۲۸	آثار ایمان
۳۰	فضل الهی به اهل ایمان

بخش اول: عدل الهی و عالم تکوین

۳۳	فصل اول: مفاهیم عدل و فضل الهی
۳۴	توانایی نداشتن بشر برای کشف پیشینی جایگاه اشیا
۳۵	معنای اول عدل الهی در تکوین: رعایت اعتدال در مخلوقات
۳۵	اثبات معنای اول عدل از طریق ادله‌ی نقلی
۳۷	کشف بعضی مصادیق ظلم (وضع الشیء فی غیر موضعه) با عقل

۳۸	شمول عدل الهی بر همه‌ی اشیا
۳۹	عدل به معنای رعایت حق
۳۹	تأیید معنای دوم عدل در احادیث
۴۰	مقایسه‌ی معنای اول و دوم عدل
۴۱	فضل تکوینی: عطای بدون استحقاق
۴۲	خلق تکوینیات بر مبنای فضل الهی
۴۴	شواهد نقلی بر استحقاقی نبودن خلقت اولیه
۴۵	عمومیت عدل و فضل الهی در عالم خلقت
۴۷	فصل دوم: نظام ربوبی در عالم تکوین
۴۷	مراکز مقدماتی خلق در عالم تکوین
۴۸	خلقت اشیا بالذات
۴۹	خلقت مشیت بنسبها
۴۹	مشیت: ایجاد علمی اشیا
۵۰	مشیت: آغاز فعل الهی
۵۱	مشیت: انشای قبل از اظهار
۵۲	مشیت: ذکر اول
۵۴	شباهت نداشتن مشیت انسان و خدا
۵۵	اراده: اتمام مشیت
۵۶	اراده‌ی فعل در انسان
۵۷	تفاوت مشیت و اراده‌ی انسان
۵۷	تفاوت مشیت و اراده‌ی خداوند
۵۹	موضع و وعاء مشیت خدا
۶۰	جایگاه و آشیانه‌ی اراده‌ی الهی
۶۱	تقدیر در فعل ما و فعل خدا
۶۲	تقدیر الهی در معلومات
۶۴	قضا و امضای انسان در فعل خارجی‌اش

۶۵	قضا و امضای الهی در امور تکوینی
۶۶	دو حالت امضا در فعل خداوند
۶۸	جمع‌بندی بحث قضا و امضای الهی
۶۸	وقوع هر شیء در عالم با هفت ویژگی
۷۰	مقصود از کتاب، اجل و اذن

۷۱	فصل سوم: بداء در نظام ربوبیت تکوینی
۷۱	بسته بودن دست قدرت خدا از بداء در عالم تکوین
۷۳	حزینة انسان در همه‌ی مراحل مقدماتی انجام دادن فعل
۷۵	«بداء» به معنای حدیث رأی
۷۷	دو مورد بداء خدا در احوال مقدماتی فعل
۷۸	تغییرناپذیری خدا در احوال حدوث رأی
۷۹	بداء انسان از روی جهل
۸۰	معنای حقیقی «بداء» برای خداوند
۸۱	بداء خداوند، نه از سر جهل
۸۱	علم ذاتی و علم مخلوق خداوند
۸۳	محو و اثبات خدا نشانه‌ی دست‌بسته نبودن او
۸۴	ناممکن بودن پیش‌گویی قطعی به سبب امکان بداء
۸۶	قاعده‌ی کلی امکان بداء در پیش‌گویی معصومان علیهم‌السلام
۸۷	حتمی بودن وقوع قطعیات
۹۰	عدم امکان بداء در ضروریات نقلی و عقلی
۹۱	اجل محتوم (مقضی) و غیرمحتوم
۹۱	حتمی قابل بداء در احادیث
۹۳	تعظیم خداوند به سبب اعتقاد به بداء
۹۴	پیمان گرفتن خدا از پیامبران به خاطر بداء

فصل چهارم: قدرت بنده در نظام ربوبیت تکوینی

- ۹۵ پدیده‌ی عجیب «قدرت» در عالم تکوین
- ۹۶ منظور از «استقلال» بنده در فعل اختیاری
- ۹۸ درماندگی انسان از فهم پدیده‌ی «قدرت»
- ۹۹ مالک قدرت شدن بنده به تملیک خداوند
- ۱۰۰ قابل فهم نبودن تملیک خدا و مالکیت او بر بنده
- ۱۰۱ املکیت خدا نسبت به قدرت بنده
- ۱۰۳ «شائی» و «مرید شدن» انسان به مشیت و اراده‌ی خدا
- ۱۰۵ مشیت داشتن انسان منوط به مشیت خدا
- ۱۰۷ مشیت خدا بر غیر افعال اختیاری انسان
- ۱۰۸ نفی مشیت انسان در «شائی» شدنش

فصل پنجم: شرور تکوینی

- ۱۱۱ حکیمانه بودن نظام خلقت
- ۱۱۲ مورد سؤال قرار نگرفتن خدا در کاره‌ی پیش
- ۱۱۳ وجود «شر» در عالم تکوین
- ۱۱۶ تعارض نداشتن شرور تکوینی با عدل الهی
- ۱۱۶ منافات نداشتن شرور تکوینی با حکمت خداوند
- ۱۱۸ تفکیک شرور تکوینی از دو نوع شر دیگر
- ۱۱۹ حکمت بلایا و شرور تکوینی
- ۱۱۹ بال مگس، ارزشمندتر از دنیا
- ۱۱۹ محرومیت و دل‌کنده‌بودن اولیای خدا از دنیا
- ۱۲۰ مبنایی برای رویکرد صحیح نسبت به شرور تکوینی
- ۱۲۱ رابطه‌ی معکوس بهره‌ی دنیا و آخرت
- ۱۲۲ دعای بنده‌ی مؤمن، حکمت دیگر بلایا
- ۱۲۳ ارتقای معرفت مؤمن، حکمت دیگر بلایا
- ۱۲۴ امتحان خداوند با شرور تکوینی

۱۲۵	خارج ساختن تکبر از دل‌ها به وسیله‌ی بلایا
۱۲۶	نعمت بودن بلا و مصیبت بودن آسایش
۱۲۶	صبر بر بلایا، حکمت دیگر شرور تکوینی
۱۲۷	آثار تربیتی و سازندگی بلایا

بخش دوم: عدل الهی در عالم تشریع

۱۳۱	فصل اول: معنا، اختیاری‌بندگان
۱۳۱	دو رکن اساسی عالم تشریع
۱۳۲	شرایط دیگر برای تحقق عالم تشریع
۱۳۲	فعل اختیاری بند چیست؟
۱۳۳	فعل ما: توجه ایجاد بی‌فلسوف
۱۳۴	مالکیت ما نسبت به فعل اختیاری
۱۳۴	استقلال ما در انجام دادن فعل اختیاری
۱۳۵	تعریف کمال «قدرت»
۱۳۶	موضع و موطن «قدرت»
۱۳۷	دو معنا برای کلمه‌ی «اختیار»
۱۳۷	قدرت به معنای توانایی جسمانی
۱۳۸	افعال اشرف و اخس نفس
۱۳۹	قدرت به معنای «استطاعت»
۱۴۰	استطاعت در افعال اخس نفس
۱۴۲	توضیح سبب وارد از جانب خدا
۱۴۳	تفکیک میان اراده‌ی فعل و خود فعل
۱۴۵	استطاعت در هنگام انجام دادن فعل
۱۴۶	سرّ اصرار ائمه علیهم السلام بر نفی استطاعت قبل از فعل
۱۴۷	تفاوت میان عدم فعل و ترک اختیاری
۱۴۸	استطاعت در هنگام ترک اختیاری فعل

- ۱۴۹ ترک فعل، نوعی فعل است
- ۱۵۰ تقدّم وجدانی استطاعت بر فعل
- ۱۵۱ تقدّم استطاعت بر تکلیف و عمل در احادیث
- ۱۵۵ فصل دوم: نفی جبر و تفویض
- ۱۵۵ منزله‌ای بین جبر و قدر
- ۱۵۷ مالک قدرت شدن بنده با حفظ مالکیت خدا
- ۱۵۸ قابل فهم نبودن چگونگی امر بین امرین
- ۱۵۹ حال عقلی بودن تفویض
- ۱۶۰ مجوس بر آن مؤوضه
- ۱۶۱ نفی وجدانی جبر و تفویض
- ۱۶۲ بالله بودن استطاعت بنده
- ۱۶۴ نفی جبر و تفویض در دلام امام هادی (ع)
- ۱۶۷ ردّ تفویض تشریعی و تکوینی در افعال اختیاری بندگان
- ۱۶۹ فصل سوم: نظام ربوبی در عالم تشریع
- ۱۷۰ مشیت معصیت بدون امر به آن
- ۱۷۱ مشیت خدا در مورد سجده نکردن ابلیس و نجات امام (ع) از درخت
- ۱۷۲ مشیت خدا به دو معنای ایجاد با حرّیت و ایجاد علمی
- ۱۷۳ اراده‌ی کفر به معنای ایجاد علمی
- ۱۷۵ مشیت و اراده‌ی خدا نسبت به چیزی در عین نبود رضایت
- ۱۷۶ مشیت و اراده‌ی تشریعی خداوند
- ۱۷۹ معنای خاص «و ماتشاؤون إلا أن یشاء الله»
- ۱۸۱ اهل بیت (ع)، وعاء مشیت و اراده‌ی تشریعی خداوند
- ۱۸۲ تعلّق قضا و قدر به افعال اختیاری
- ۱۸۲ عدم شمول قضا و قدر در عالم تکوین نسبت به افعال اختیاری
- ۱۸۳ خلق تقدیری افعال اختیاری

تعریف دقیق تقدیر فعل اختیاری بنده از جانب خدا	۱۸۴
قدرت محدود بنده در انجام دادن فعل اختیاری	۱۸۵
تقدیر فعل بنده از طریق تقدیر قدرت او	۱۸۶
تقدیر و قضای تکوینی خدا در افعال اختیاری بنده	۱۸۷
نفی قضای حتم و قدر قطعی در افعال اختیاری بندگان	۱۸۸
قضای تشریعی خداوند در افعال اختیاری بندگان	۱۸۹
تقدیر تشریعی خدا در افعال اختیاری بندگان	۱۹۱
رابطه فضا و قدر تشریعی خدا با یکدیگر	۱۹۱
وقوع همه‌ی افعال اختیاری بندگان به اذن خدا	۱۹۲
مانع نشدن بدن رضا داشتن	۱۹۳
اجازه‌ی تکوینی تشریعی خدا	۱۹۴
معنای توفیق در قرآن و روایات	۱۹۵
نقش توفیق خدا در تحقق طاعت بنده	۱۹۷
نقش توفیق الهی در ترک معصیت بنده	۱۹۷
معنای «لا حول و لا قوّة إلا بالله»	۱۹۸
میشر نبودن طاعت بدون توفیق	۱۹۹
ممکن نبودن ترک گناه بدون توفیق	۲۰۰
رابطه‌ی توفیق و خذلان با مشیت و اراده	۲۰۱
رابطه‌ی توفیق و خذلان با قضا و قدر	۲۰۲
کتاب و أجل خدا در افعال اختیاری	۲۰۳

فصل چهارم: سرور تشریعی (گناهان بندگان) ۲۰۵

معنای سر تشریعی	۲۰۵
شر بودن فاعل به سبب شریعت فعل	۲۰۶
شریعت ذاتی فعل به خاطر ماهیت آن	۲۰۷
توجه مجذّب به حقیقت فعل اختیاری بنده	۲۰۸
شباهت ظاهری در عین تباین واقعی میان خیر و شر	۲۰۹

۲۱۰	تباین میان إحقاق حق و از بین بردن حق
۲۱۱	اعتباری نبودن موافقت و مخالفت با حکم خدا
۲۱۲	خالق خیر و شر بودن خداوند
۲۱۳	معنای صحیح خالق خیر و شر بودن خدا
۲۱۴	نفی إسناد شر به خداوند
۲۱۶	تداخل نداشتن خالقیت خدا و بنده در خیر و شر
۲۱۷	شرّیت افعال اختیاری شیطان
۲۱۸	تمکین و اذن تکوینی خدا به شیطان
۲۱۹	رصایت نداشتن خداوند به إضلال شیطان
۲۱۹	شرّیت شیطان به سبب افعال شرّ او
۲۲۱	فصل پنجم: عفو و عقوبت الهی
۲۲۱	عدل و فضل خدا در مورد گناهان بندگان
۲۲۲	تفضل، بنای اولیه‌ی خدا در رفتار با بندگان
۲۲۳	آشکار شدن فساد به خاطر فراوانی گناه
۲۲۴	سلب نعمت، عقوبت گناه
۲۲۵	مصیبت‌ها، اثر گناهان
۲۲۶	تخفیف در عقاب به سبب وجود پاکان
۲۲۷	شر بودن عقوبت الهی
۲۲۸	عقوبت یا عفو بنده، نتیجه‌ی عدل یا فضل خدا
۲۲۸	عدل مقدّمه‌ی فضل و عدل بدون فضل
۲۲۹	ملاک شرّیت عقوبت، دوری از رحمت خدا
۲۳۰	انتساب زشتی عقوبت به بنده، نه به خدا
۲۳۰	عقوبت همراه با عذاب و بدون عذاب
۲۳۱	جمع‌بندی اقسام عدل و فضل خدا در دنیا
۲۳۱	حالت اوّل: عفو کامل گناه بنده
۲۳۳	حالت دوم: عقوبت عذاب‌آور، مقدّمه‌ی فضل الهی

۲۳۴	حالت سوم: عقوبت عذاب آور بدون فضل
۲۳۵	حالت چهارم: عقوبت بدون عذاب (استدراج)
۲۳۸	حالت پنجم: تأخیر در عقوبت الهی
۲۳۸	پاداش کافر پیش از مرگ
۲۳۹	اختیار مطلق خدا در عفو یا عقوبت بنده
۲۴۰	خیریت شرور کیفری از جهت انتساب به خدا
۲۴۱	ایجاد خوف در بنده برای پرهیز از گناه
۲۴۲	به خم آمدن بنده و ترک گناه
۲۴۲	پاک شدن از گناهان
۲۴۳	نبود شرور کفری بر اهل بیت (علیهم السلام)
۲۴۶	عفو و عقوبت الهی در آخرت
۲۴۶	عذاب آور بودن عقوبت اخروی
۲۴۷	تطهیر مؤمن با عذاب آخرت
۲۴۷	اقسام عفو و عقوبت خدا در آخرت
۲۴۸	حالت اول و دوم: عقوبت نشدن در برزخ و نیست
۲۵۰	حالت سوم: پاک شدن مؤمن با عذاب برزخی
۲۵۱	حالت چهارم: چشیدن کافر بخشی از عقوبتش را در برزخ
۲۵۲	حالت پنجم: پاک شدن مؤمن با تحمل سختی های قیامت
۲۵۳	حالت ششم: پاک شدن مؤمن با آتش دوزخ
۲۵۵	حالت هفتم: خلود کافر در عذاب قیامت
۲۵۶	اشکال مطرح شده درباره ی خلود در آتش
۲۵۷	محدودیت غیراختیاری انسان در طاعت و معصیت
۲۵۸	نیت، تنها وسیله ی سنجش درجه ی طاعت و معصیت
۲۵۸	خلود در بهشت و جهنم به سبب نیت
۲۶۰	تناسب عقوبت با عظمت آن که عصیان شده
۲۶۰	استحقاق همه ی عقوبت های خدا به سبب قصد ارتکاب گناه
۲۶۱	عذاب ابدی، شایسته ی همه ی گناه کاران

بخش سوم: موهبت الهی به مؤمنان

فصل اول: صبر ۲۶۵

معنای لغوی صبر ۲۶۵

انواع و درجات صبر ۲۶۶

هدیه‌ی خداوند برای حبیب خود ۲۶۷

الف) صبر بر مصیبت ۲۶۷

گذا بودن صبر و جزع ۲۶۸

نشانه‌ی بی‌صبری ۲۶۹

شکایت نقطه نزد خدا ۲۷۰

ام‌حان «صبر» مردم از جانب خدا ۲۷۱

نزول صبر به اندازه‌ی بلا ۲۷۳

ب) صبر بر طاعت ۲۷۴

میل طبیعی نفس انسان به بی‌صبری ۲۷۴

مفهوم «صبر» در التزام به طاعت ۲۷۵

صبر در غلبه بر هوای نفس ۲۷۷

ج) صبر در برابر مصیبت ۲۷۸

صبر در برابر مصیبت: ورع ۲۷۸

ورع، عمل قلبی اختیاری ۲۸۰

پاداش بی‌حساب برای صابران ۲۸۱

فصل دوم: رضا و تسلیم ۲۸۳

«رضا» هدیه‌ی خدا برای پیامبر ﷺ ۲۸۳

معنای دقیق «رضا» ۲۸۴

رضا، عمل اختیاری قلب ۲۸۵

مقایسه‌ی رضا با صبر ۲۸۶

تلخی صبر و شیرینی رضا ۲۸۸

۲۹۰	درجه‌بردار بودن رضا
۲۹۱	رضا و تسلیم، نتیجه‌ی معرفت خداوند
۲۹۲	آثار و برکات رضا
۲۹۳	مقدّر شدن خیر برای بنده‌ی راضی
۲۹۴	بی‌نیازی، نتیجه‌ی تسلیم و رضا
۲۹۵	رفع غم و غصه در اثر رضا
۲۹۶	اجابت دعا، نتیجه‌ی رضا
۲۹۷	رضاء خدا از بنده، مهم‌ترین فضیلت رضا

۲۹۹	فصل سوم: توکل لغوی، تفویض
۲۹۹	معنای لغوی توکل و تفویض
۳۰۰	توکل و تفویض، دو اصل لای‌الزام
۳۰۱	رابطه‌ی توکل و تفویض
۳۰۲	تعریف جبرئیل از توکل
۳۰۳	مبنای توکل بر خدا در قرآن کریم
۳۰۶	فراهم کردن اسباب با وجود یأس از آن‌ها
۳۰۷	یقین، حدّ توکل
۳۰۸	آثار و برکات توکل و تفویض
۳۰۸	وعدۀ کفایت الهی به اهل توکل
۳۱۰	چشیدن طعم ایمان از طریق توکل
۳۱۰	غنا و عزّت، نتیجه‌ی توکل
۳۱۳	بالاترین مرتبه‌ی تقوا با توکل
۳۱۳	توکل، درخت کمالات

۳۱۵	فصل چهارم: سعادت و شقاوت
۳۱۵	معرفی سعید و شقی در قرآن
۳۱۶	سعادت و شقاوت انسان در شکم مادر

- ۳۱۷ کتاب یا علم مخلوق الهی
- ۳۱۹ علم الهی بازتاب عمل اختیاری انسان‌ها
- ۳۲۰ شقاوت اختیاری اشقیا
- ۳۲۲ آگاهی پیابصر علیه السلام از سعدا و اشقیا
- ۳۲۳ مطابقت کتاب الهی با سرنوشت سعدا و اشقیا
- ۳۲۴ وعده‌ی الهی برای عاقبت به خیری سعید
- ۳۲۵ باز بودن راه برگشت برای اشقیا
- ۳۲۶ اسباب اختیار سعادت برای اشقیا
- ۳۲۷ تزئین سعدا و خذلان اشقیا
- ۳۲۸ ممکن بودن ادای حق حکم تشریعی خداوند
- ۳۲۹ لطف خدا در حق سعدا
- ۳۳۰ اولین خذلان به در حق اشقیا
- ۳۳۱ محرومیت اشقیا از لطف الهی
- ۳۳۳ واقع‌نما بودن علم و مشیت خداوند

- ۳۳۵ فصل پنجم: تردّد خدای متعال
- ۳۳۵ اختلاف نظر بزرگان در معنای حدیث تردّد
- ۳۳۶ اولین حدیث تردّد در کتاب کافی
- ۳۳۷ معنای لغوی تردّد
- ۳۳۷ تردّد انسان در کارش
- ۳۳۹ تردّد خداوند در کارش
- ۳۴۰ تردّد خدا در قبض روح بنده‌ی مؤمن
- ۳۴۱ قبول ردّ بنده توسط خدای متعال
- ۳۴۲ امکان تحقق نیافتن محبوب خداوند
- ۳۴۲ لقاءالله مؤمن، محبوب خداوند
- ۳۴۳ کراهت خداوند از ناراحتی مؤمن
- ۳۴۵ راضی شدن مؤمن به مرگ توسط خدا

۳۴۷	فضیلت حبّ لقاءالله
۳۴۸	لقاءالله کافر، مکروه خداوند
۳۴۹	مرگ، بستر لقاءالله
۳۵۱	کراهت مؤمن از مرگ، نه لقاءالله
۳۵۲	ادامه‌ی حیات یا مرگ با رضایت مؤمن
۳۵۳	ادامه‌ی حیات مؤمن در دنیا
۳۵۴	تغییر قضا و قدر الهی به میل بنده!
۳۵۵	رفع کاست مؤمن از مرگ با فرستادن دو ریحانه‌ی بهشتی
۳۵۷	رفع کاست مؤمن از مرگ با نشان دادن جایگاه بهشتی‌اش
۳۶۰	معنای «أنا فانی»
۳۶۱	دعای مؤمن برای شستن رویت ترّد شدن
۳۶۳	فهرست منابع

www.ketaboo.ir

پیش‌گفتار

خداوند را بی‌اندازد که به این حقیر توفیق داد تا مباحث «عدل الهی» را در چهار دفتر از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۳ به رشته‌ی تحریر درآورد. عناوین این چهار کتاب عبارتند از:

دفتر اول: عدل الهی در عالم تکوین

دفتر دوم: عدل الهی در عالم تشریع

دفتر سوم: حُسن اعتماد به خداوند

دفتر چهارم: فضل الهی به اهل ایمان

این مجموعه شامل مباحث تخصصی عدل است که بر اساس دو محور «عقل» و «کتاب و سنت» تنظیم شده و در آن‌ها قصد مقایسه با آراء و تفکرات بشری نبوده است. با این وجود بسیاری از مطالب آن‌ها نیاز به تدریس دارد و با مطالعه‌ی شخص حَقّ آن‌ها ادانمی‌گردد.

عوامل متعدّدی ایجاب می‌کرد که مباحث این چهار دفتر تلخیص شود تا سطح متوسطی از مطالب عدل در اختیار علاقمندان به معارف اهل بیت علیهم‌السلام قرار گیرد. قبلاً از این سطح در موضوع «عقل»، کتاب «پرتو خرد» و در موضوع خداشناسی، کتاب «پرتو توحید» منتشر شده که برای برخی از خوانندگان، بیش از کتاب‌های اصلی مورد استفاده قرار گرفته است.

زحمت این تلخیص را هم چون «پرتو توحید» برادر فاضل و گرامی جناب آقای دکتر سید محمد هادی صدر الحفاظی بر عهده داشتند که امیدوارم با عنایت حضرت فاطمه‌ی معصومه علیها السلام در پیشگاه الهی مورد قبول قرار بگیرد.

سید محمد بنی هاشمی

شب اول ذیقعدة الحرام ۱۴۲۶

۲۴ مرداد ۱۳۹۴

www.ketab.ir

مقدمه

وقتی به محضر امام صادق (ع) عرض می‌شود که «إِنَّ أَسَاسَ الدِّينِ التَّوْحِيدُ وَ الْعَدْلُ»، ایشان سخن گوینده را تایید می‌فرمایند و سپس هریک از این دو اصل اساسی را با عباراتی فشرده و پرمغز، چنین تفسیح می‌دهند:

أَمَّا التَّوْحِيدُ فَأَنْ لَا تُجَوِّزَ عَلَى رَبِّكَ مَا - سَأَرَ عَلَيْكَ وَ أَمَّا الْعَدْلُ فَأَنْ لَا تُنْسِبَ إِلَى خَالِقِكَ مَا لَمْ يَكَمْ عَلَيْهِ.^۱

توحید به این است که آنچه بر تو رواست، برای روبروگاری روا نشماری و عدل به این است که آنچه را خداوند به‌خاطر انجام دادن آن، تو را سرزنش کرده، به خالق خود نسبت ندهی.

اصل توحید

در مورد اصل توحید روشن است که قوام آن به نفی تعطیل و نفی تشبیه از ذات مقدس پروردگار است؛ یعنی در عین این که باید وجودش را اثبات و از حدّ نفی و تعطیل خارجش کنیم، نباید ویژگی‌ها و صفات مخلوقات را برای او روا بشماریم. پس حفظ توحید وابسته به نفی تشبیه از خالق مخلوقات است و تشبیه وقتی نفی می‌شود

۱. التوحید/ ۹۶، باب ۶۶ ح ۱؛ معانی الأخبار/ ۱۱، ح ۲.

که هیچ یک از اوصاف خلق را به خالق آن‌ها نسبت ندهیم. مقصود امام صادق (ع) که فرموده‌اند: «آنچه بر تو رواست، برای پروردگارت رواندانی» همین است که ذات مقدس ربوبی را منزّه و مبرا از هرگونه اتصافی به اوصاف مخلوقات بدانیم. (نفی تشبیه)

اصل عدل

اما اصل عدل چیست؟ عادل دانستن خدا به این است که به او چیزهایی را که به خارج از انجام دادن آن‌ها تو را سرزنش کرده، نسبت ندهی. خدا بابت چه اموری انسان را ملامت می‌کند؟

می‌توان گفت که خداوند ما را به سبب انجام دادن دوگونه فعل سرزنش می‌کند: یکی کارهایی که قیام‌قلو دارند و دیگر اموری که زشتی آن‌ها صرفاً از طریق شرع روشن می‌شود. حال، اگر هر کدام از این کارهای زشت را به خالق خود نسبت دهیم، از مسیر اعتقاد به «عدل» در حق او خارج شده‌ایم.

اما بالاتر این است که همه‌ی گناهان، خداوند منسوب بدانیم و به نوعی خود را در انجام دادن آن‌ها بی‌تقصیر بدانیم (چا گناهانی که فقط قبح شرعی دارند و چه اموری که هم عقلاً و هم شرعاً قبیح‌اند). این صورت، باز هم خداوند را ظالم دانسته و از اعتقاد به عدالت او خارج شده‌ایم. چرا؟

چون می‌دانیم که خدای متعال به خاطر انجام دادن گناهان ما را مستحق کیفر دانسته و تهدید به عقاب نموده است. حال اگر معتقد شویم که ما در ارتکاب گناهان خود بی‌تقصیریم و خدا ما را مجبور به انجام دادن آن‌ها کرده است، در این صورت، برای خداوند روا دانسته‌ایم که ما را برای کارهایی که در ارتکابش مقصّر نبوده‌ایم، شایسته‌ی ملامت و کیفر بشمارد و این اعتقاد، نسبت دادن ظلمی بزرگ به پروردگار متعال است. به این ترتیب، از مسیر عادل دانستن خداوند خارج می‌شویم.

این مطلب در فرمایشی به نقل از رسول گرامی (ص) چنین آمده است:

مَا عَرَفَ اللَّهُ مَنْ شَبَّهَهُ بِخَلْقِهِ وَلَا وَصَفَهُ بِالْعَدْلِ مَنْ نَسَبَ إِلَيْهِ

ذُنُوبِ عِبَادِهِ^۱

کسی که خداوند را به آفریدگانش تشبیه کند، به معرفت او نرسیده و هر کس گناهان بندگان خدا را به او نسبت دهد، او را متصف به «عدل» نکرده است. ملاحظه می‌شود که ملاک معرفت صحیح و توحید پروردگار را عدم تشبیه او به آفریدگانش دانسته‌اند. در مورد صفت عدل نیز تصریح کرده‌اند که این ویژگی با نسبت دادن گناهان بندگان به خدا ناسازگار است. از این جا روشن می‌شود که اعتقاد به «جبر» در مورد افعال انبیاء و بندگان با «عدل» الهی در تضاد است. نمی‌توان به عدالت خدا وفادار ماند در چنین حال قول به «جبر» را پذیرفت. البته این یک حکم عقلی است که فرمایش رسول اکرم صلی الله علیه و آله و تنبیه به آن است.

مَثَمُ نَعْمِ خَدَائِی مَتَعَارِ

در فرمایش امیرالمؤمنین علیه السلام بالا با عبارت دیگری بیان شده است. ایشان در تعریف توحید و عدل چنین فرمودند:

التَّوْحِيدُ أَنْ لَا تَوْحَمَهُ وَالْعَدْلُ أَنْ لَا تُثَمَمَهُ^۲

توحید آن است که او [= خدا] را تَوْحَمَ نکنی. عدل، این است که او را مَثَمُ نسازی.

تَوْحَمَ کردن خدا به این است که صورت فکری و ذهنی به او داده‌شود و این امر، فرع بر تشبیه خداست. تا کسی خداوند را به خلقش تشبیه نکند، نمی‌تواند صورت فکری از او در ذهن بیاورد. تصورپذیری او نتیجه‌ی تشبیه اوست. پس لازمه‌ی تشبیه، نفی تَوْحَمَ نسبت به خداست. از این رو، توحید را به نفی تَوْحَمَ در مورد خدا تعریف کرده‌اند.

عدل را نیز به نفی اَثَمَ از خداوند دانسته‌اند. اَثَمَ به این است که امر قبیحی به خدا نسبت داده شود.

۱. التَّوْحِيدُ/۴۷، باب ۲، ح ۱۰.

۲. بحارالأنوار ۵/۵۲، ح ۸۶.

عادل دانستن خدا به این است که نه قبیح عقلی را به خدا نسبت دهیم و نه قبیح شرعی را و این گونه او را از اتهام به هر امر زشتی مبرا و منزّه بدانیم.

نفی اختیار بندگان و نسبت دادن گناهان آنها به خدای عزوجل مصداق روشنی برای متهم دانستن اوست که منافعی با اصل عدل است. قوام «عدل» قائل شدن به حرّیت واقعی (نه صوری و ساختگی) بندگان خداست.

اصل «تکلیف» و «امر و نهی کردن» خدای متعال تنها در فرض قائل شدن به اختیار معنا دارد. اگر حرّیتی نباشد، تکلیف بندگان بی معناست و به تبع آن، استحقاق مؤاخذه و کیفر هم روانخواهد بود. وقتی نتوان بنده‌ای را به انجام دادن کاری مکلف دانست یا از ارتکاب عداوت نهر کرد، بازخواست و مؤاخذه‌ی او نادرست است و عقاب کردن او نیز قبیح به شمار می‌آید.

اساس دین بودن تو - پیدا و بدل

شاید به همین دلایل است که اصل عدل در کنار اصل توحید، به عنوان اساس دین شناخته می‌شود. اگر «دین» را «این بدگی خدا» بدانیم، بندگی بر دو رکن اساسی بنا می‌شود: یکی معبود و دیگری عابد. از این باید خدایی را بشناسیم که شایسته‌ی عبادت شدن است و ثانیاً باید بنده‌ی مختاری وجود الهی باشد تا از سر حرّیت، خدا را عبادت کند.

پس اساس و پایه‌ی دین یکی معرفت خدا و اعتقاد به او است و دوم بنده‌ای که با آزادی و اختیار، معبود خود را عبادت کند. تکالیفی که دین بر عبادتش تشکیل می‌دهد، با فرض اعتقاد به اختیار بنده معنا پیدا می‌کند و ثواب و عقاب الهی در مورد افعال اختیاری نیز به تبع همین تکالیف، قابل فرض و پذیرش می‌شود. همه‌ی این‌ها نیز با قبول اصل «عدل» امکان پذیر می‌گردد.

آنچه در این مقدمه بیان شد، بر اساس درک اجمالی از مفهوم «عدل» بود که همه‌ی ما از آن برخورداریم. توضیح دقیق‌تر درباره‌ی مفهوم «عدل الهی» و لوازم آن، متوقف بر تفکیک عالم تکوین از عالم تشریع است.